

len konden worden ingepast in de adellijke levensstijl. Hierop volgen drie bijdragen die wel – meer of minder – uitgebreid, ingaan op opvoedkundige praktijken van de Oostenrijkse kanselier Clemens von Metternich (1773-1859) (door Jan Kahuda), van de kinderen van Karl I von Schwarzenberg tussen 1809 en 1821 (Alena Kiehlborn) en, tot slot, van de kinderen van vorst Georg Christian von Lobkowitz tussen 1873 en 1908 (Milan Hlavačka). Het zou interessant zijn geweest om de bevindingen over laatstgenoemde familie te vergelijken met die over de eerder behandelde telg van het Lobkowitz geslacht indien ze inderdaad nauw verwant waren. Maar helaas wordt daar geen informatie over verschaft.

De laatste vier bijdragen van de bundel vallen onder het thema van adellijke geleerdheid. Daarbij ligt de nadruk op zowel de wetenschappelijke prestaties van individuele edellieden – graaf Josef Nikolaus von Windischgrätz (1744-1802) door Martina Grečenková en graaf Georg von Buquoy (1781-1851) door Miloš Reznik (1781-1851) – als op de bijdrage die daarmee werd geleverd in de disseminatie van kennis. Dit laatste wordt geïllustreerd in het artikel van Johannes Bronisch, die rijksgraaf Ernst von Manteuffel (1676-1749) typeert als een belangrijke verspreider van de verlichtingsfilosofie van Christian Wolff (1679-1754). De bijdrage van Claire Madl draagt een ander karakter. Zij bestudeerde de adellijke bibliotheken uit met name het einde van de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw. Zij concludeert – terecht – dat deze niet alleen dienden als bron van kennis maar ook een functie hadden als symbolisch kapitaal. De bibliotheek representeerde niet zozeer adeldom als wel geleerdheid.

Adelige Ausbildung is als bundel niet geheel in balans. Het overgrote deel van de artikelen zijn *casestudies* die helaas niet altijd in een bredere context worden geplaatst. Bovendien wordt in een enkel geval zoveel voorkennis van de lezer verondersteld dat het lijkt of de gehouden voordrachten zonder al te veel wijzingen en redactie zijn gepubliceerd. Een goede, structurerende en synthetiserende inleiding die de losse eindjes van de artikelen met elkaar verbindt zou in dit geval een duidelijke meerwaarde hebben gehad. Dan had ook het publiek dat niet zo bekend is met de Midden-Europese adel in de moderne tijd beter bereikt kunnen worden. Dat is relevant. Want verscheidene bijdragen tonen aan dat het zeer interessant zou zijn om ook de sociale, politieke en culturele aspecten van de adelsgeschiedenis in deze regio te betrekken in comparatief onderzoek naar maatschappelijke elites en moderniteit in geheel Europa.

Nikolaj Bijleveld

VIJFHONDERD JAAR LANDGOEDEREN IN DENEMARKEN (IV, SLOT)

J. Erichsen, M. Venborg Pedersen, ed., *Herregården. Moderne brug og bevaring* [J. Erichsen, M. Venborg Pedersen, ed., *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger* (4 dln.; Kopenhagen: Nationalmuseet, 2004-2006)], dl. 4, 334 p., ill.

Met het verschijnen van *Het landgoed. Modern gebruik en behoud* is het vierdelige overzichtswerk over vijfhonderd jaar landgoederen in Denemarken compleet. Waar de eerste drie delen zich voorname-

lijk richtten op de periode tussen de middeleeuwen tot aan de Eerste Wereldoorlog (zie de besprekingen in *Virtus* 11-13) staan nu de resterende decennia tot aan de eenentwintigste eeuw centraal. Met name met dit laatste deel willen de redacteuren een bijdrage leveren aan de discussie over de toekomst van het landgoed.

In het eerste hoofdstuk maakt Peter Bavnhøj inzichtelijk hoe het landgoed in de loop van de twintigste eeuw transformeerde van een gemengd landbouwbedrijf dat een grote regionale werkgever was in een gemechaniseerd en gerationaliseerd bedrijf dat voortdurend op zoek is naar nieuwe economische middelen om het voortbestaan veilig te stellen. De omslag vond plaats in de jaren vijftig toen alle boerenbedrijven in Denemarken moderniseerden en zich exclusief richtten op de arbeidsextensieve akkerbouw. Deze ontwikkeling leidde in het geval van de landgoederen tot enkele bijzondere problemen. Het gehele complex was er immers op gebouwd veel personeel te huisvesten en dieren te houden. Met het verlies van die functie ging het onderhoud van de gebouwen zwaarder wegen. Een toenemend aantal landgoedeigenaren heeft dan ook grond moeten verpachten of zelfs verkopen. In de zoektocht naar nieuwe inkomstenbronnen kan deze historisch bepaalde financiële last echter ten goede worden gekeerd. Bavnhøj ziet vooral toekomstmogelijkheden in enkele recente initiatieven om in te zetten op kwaliteitsproducten en deze te verbinden met de traditie en historie van het landgoed. Het landgoed wordt daarmee een merk, een *brand*.

De tendens om het landgoed op deze wijze – met een lelijk Nederlands woord – te vermarkten is tevens herkenbaar in de gevallen waarin landgoedeigenaren op

zoek gaan naar nieuwe inkomstenbronnen. Luise Skak-Nielsen (oud-directeur van het Deense pretpark Tivoli) spreekt daarbij van een beleveniseconomie. Sinds het einde van de jaren negentig zoeken mensen niet zozeer naar een product of dienst, maar naar de daarmee verbonden gevoelens en ervaringen. Landgoederen kunnen gezien hun verleden, cultuurhistorische waarde en de bestaande beeldvorming hierop inspringen. Daarbij valt te denken aan bruiloftsarrangementen, jachtpartijen en overnachtingen in “traditionele” *setting*. Sinds de jaren vijftig is er sprake van een toenemende openstelling van het landgoed. Gebouwen werden verhuurd of verbouwd tot hotels en landerijen opengesteld of ingericht als camping of golfterrein. Zelden echter zijn de gegenereerde inkomsten toereikend. De auteur benadrukt terecht dat openstelling tweërlei gevolgen heeft. De toekomst mag in de geslaagde gevallen zijn gewaarborgd maar de historische interieurs worden wel aangetast en er wordt inbreuk gepleegd op de privacy van de bewoners.

Juist het leven op het landgoed is in de afgelopen decennia veranderd, mede als gevolg van het verdwijnen van zowel het huishoudelijke personeel als de landarbeiders. Ook de noodzaak om een goedlopend bedrijf te hebben oefent hierop grote invloed uit. Lone Rahbek Nielsen omschrijft de landgoedeigenaar derhalve als een zelfstandige. Deze typering is grotendeel gebaseerd op het feit dat in het leven op het landgoed geen onderscheid mogelijk is tussen werk en privé. De auteur heeft veldwerk gedaan onder landgoedeigenaren. Helaas heeft zij geen methodologisch component opgenomen in haar stuk, wat gezien de doelgroep van dit vierdelige werk echter begrijpelijk is. Dankzij de contacten slaagt zij er wel in

Deze luchtfoto van wat nu het Deense Landgoedmuseum (in het hoofdgebouw) en het Deense Landbouwmuseum (in de stallen) zijn, biedt een goed beeld van het geheel dat hoofdgebouw, stallen, park en landerijen vormen

om een helder beeld te schetsen dat verder gaat dan alleen dat van de zelfstandige. Zo wordt duidelijk dat juist de bestaande, romantische beeldvorming omtrent landgoedeigenaren in veel gevallen ertoe bijdraagt dat zij zich vooral begrepen en op hun gemak voelen in eigen kring. Deze druk van buitenaf versterkt het identiteitsbesef. Alhoewel de inrichting van het leven op het landgoed kan verschillen van familie tot familie mag toch worden gesproken van een gemeenschappelijke identiteit. Rahbek Nielsen concentreert zich vooral op het grote belang dat wordt gehecht aan het verleden en aan historische continuïteit zoals die zich met name manifesteren in de pogingen tot behoud van het landgoed. We zien hierin ook direct waarin de landgoedeigenaar zich werkelijk onderscheid van een commercieel ingestelde zelfstandige. Een respondent verklaarde: 'Mijn grootste uitdaging is om de zaak draaiende te houden. Maar ik draag het geslacht en het verleden met mij mee als ik economische beslissingen neem [...] en ik gebruik relatief veel geld voor het behoud van gebouwen en andere zaken van historische waarde en misschien te weinig om het bedrijf uit te bouwen (p. 136)'.

Helaas biedt deze betrokkenheid geen garantie voor de toekomst. Britta Andersen richt zich in haar bijdrage op de landgoederen die zijn overgenomen door instellingen. Vooral de gevolgen van de opheffing van de fidei-commissen (1919) en de economische recessie in de jaren twintig en dertig droegen ertoe bij dat veel van de oorspronkelijke bewoners hun eigendommen moesten opgeven. Een volgende, bescheidenere piek in het aantal landgoederen dat werd verkocht en een nieuwe functie kreeg is herkenbaar in de jaren vijftig met de landbouwhervor-

mingen. Daarna lopen de aantallen terug en lijken in de meeste gevallen samen te hangen met generatiewisselingen op de landgoederen zelf. Op grond van een overzichtswerk uit de jaren zestig stelt de auteur – we hebben hier te maken met een van de weinige kwantitatieve uitspraken in het werk – dat in deze periode ongeveer een zesde van de landgoederen een instelling was of was geweest. De belangrijkste categorie vormen de musea. Een andere groep wordt uitgemaakt door instellingen voor de volksgezondheid. Tot slot herbergen veel landgoederen ook volkshogescholen (voornamelijk gericht op volwassenenonderwijs). Aan de hand van vele voorbeelden concludeert de auteur onder meer dat in de meeste gevallen respectvol wordt omgegaan met de historie van de gebouwen, de vorige bewoners en de omgeving. Zij besluit haar stuk dan ook met de conclusie dat de instellingen weliswaar hun wissel trekken op het landgoed maar dat daarmee wel verval of zelfs sloop is voorkomen.

De opvatting dat een historisch gebouw de moeite waard is om te behouden is van relatief recente datum. Nog tot in de twintigste eeuw konden de oudste woningen rigoureuus worden verbouwd of volledig gesloopt om tegemoet te komen aan de nieuwe wensen van bewoners. Onder invloed van de Romantiek kwam hier in het midden van de negentiende eeuw een geleidelijke omslag in, zo schrijft Peter Bering in een hoofdstuk over de restauratie van de gebouwen op het landgoed. Deze architect beschrijft enkele exemplarische verbouwingen die plaatsvonden in de negentiende en twintigste eeuw. Hij benadrukt dat restauratie vooral een modewoord was onder de mom waarvan huizen werden getransformeerd tot nieuwe gebouwen. In enkele gevallen herkent hij zijn eigen ideaal. Hij

staat voor het principe van equivalentie dat ervan uitgaat dat elk architectonische aspect van een gebouw gelijke waarde heeft.

Eenzelfde principe wordt uitgedragen in de bijdrage 'met loep, penseel en scalpel'. De auteurs Line Bregnhøi, Søren Møller en Verner Thomsen – allen conservatoren – benadrukken het belang ervan om specifieke details en originele structuren voor zover mogelijk te bewaren en hier zo min mogelijk wijzigingen in aan te brengen. In een redelijk gedetailleerd verhaal dat echter niet verzandt in jargon of gaat vervelen, breken de auteurs bovendien een lans voor grondig onderzoek naar de bouwhistorie van een complex alvorens over te gaan tot restauratie of verbouwing. Zij streven er niet naar om alles bloot te leggen. Zo kunnen waardevolle aspecten op z'n minst bewaard blijven. Achterliggend ideaal is dat de landgoederen een goudmijn zijn voor architectuur, kunst en cultuurhistorische waarden. Opdat ook het nageslacht het leven op het landgoed kan begrijpen, zo sluiten de auteurs af, moeten de landgoederen bewaard blijven zowel in hun details als in hun heelheid.

In een concluderende epiloog willen de redacteurs John Erichsen en Mikkel Venborg Pedersen enkele verbanden leggen. Zij bieden echter vooral een samenvatting van de afzonderlijke delen en maken helaas nauwelijks gebruik van de gelegenheid om te komen tot een synthese van de vijf eeuwen historie. Een goed begrip van de historische betekenis wordt samen met kennis van de actuele waarde van het landgoed in de epiloog beschouwd als een belangrijke voorwaarde voor de discussie over de toekomst van de landgoederen. Deze toekomst is in de ogen van de redacteurs – zoveel is duidelijk – niet (alleen) gelegen in het creë-

ren van toeristische trekpleisters. Zij vragen zich af of de landgoederen niet in de eerste plaats levensvatbare boerenbedrijven moeten zijn waar de eigenaren een modern leven kunnen leiden en zelf het cultuurhistorische erfgoed bijhouden. Op grond van de bijdragen in dit deel wordt duidelijk dat veel landgoedeigenaren de verantwoordelijkheid voor de cultuurhistorische waarde van hun eigendommen ook op zich nemen. Onder deze voorwaarde houdt de stelling stand dat met vernieuwing ook het oude is gewaarborgd en dat gebruik en behoud niet op gespannen voet met elkaar hoeven te staan. Belangrijk in de discussie is eveneens dat de redacteurs van begin af aan ervoor kozen om het landgoed te zien als een geheel van hoofdgebouw, stallen, park en landerijen. Zo wordt de invloedssfeer van het landgoed goed getekend. Tegelijkertijd dragen de onderdelen om het hoofdgebouw heen in belangrijke mate bij aan de moeilijke financiële omstandigheden waarin veel landgoedeigenaren zich bevinden. We komen bij de paradox dat het minder moeilijk wordt om het landgoed voor de toekomst veilig te stellen als deze wordt opgedeeld. Bovendien is het voor de eigenaar van een buitenplaats geen optie om in te zetten op een gezond boerenbedrijf dat de financiële basis biedt voor behoud van het erfgoed. De discussie over de wrijving tussen gebruik en behoud is dan ook niet gesloten, maar de redacteurs leveren met hun benaderingen en conclusies hieraan wel een bijdrage.

Het vierde deel en daarmee het gehele werk wordt afgesloten met een verklarende woordenlijst, enkele registers en kaarten. Deze bieden een functionele toegang tot de besproken landgoederen. In deze en voorgaande besprekingen is gewezen op het feit dat het een enkele

maal wenselijk zou zijn geweest om bepaalde ontwikkelingen in een bredere kwantitatieve of historische context te plaatsen. Daar staat wel het een en ander tegenover dat zeer de moeite waard is. Eerder is al een waardering uitgesproken voor het “heelheidsperspectief” op het landgoed, de uitstekende beeldredactie en de rijkdom aan afbeeldingen. Ook verdient de breedte van het project alsmede de lezenswaardigheid van verreweg de meeste bijdragen waardering. Al met al ligt nu met het verschijnen van het laatste deel van *Het landgoed* een kloek overzichtswerk dat zowel inhoudelijk als wat beeldmateriaal betreft zeer de moeite waard is.

Nikolaj Bijleveld

LIMBURGSE KASTELEN; VIER PUBLICATIES
NADER BEKEKEN.

- W. Hupperetz, B. Olde Meierink en R. Rommes (red.), *Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)* (Utrecht: Stichting Matrijns, 2005, 606 p., ill.)
- M. Flokstra, *Kastelen in het Land van Kessel* (Venray: Stichting Nieuwland, 2005, 406 p., ill.)
- F. Coenen, R. Gerats, Jan Hermans e.a., *Montfort / een kasteel in zijn landschap* (Montfort: Stichting het Limburgs Landschap & Stichting Kasteel Montfort, 2006, 208 p., ill.)
- L. Heynens, *Kastelen in Zuid-Limburg. In hernieuwde glans* (Zutphen: Walburg Pers, 2005, 186 p., ill.)

Middeleeuwse kastelen in Limburg

‘Ze hebben er geen idee van’, schrijft de satiricus Lucianus van Samosata rond

160 na Chr. als reactie op de fantastische verhalen die op dat moment in Syrië de ronde doen over de geweldige successen van het Romeinse leger, ‘dat geschiedschrijving en lofrede door een brede gracht en een hoge muur van elkaar zijn gescheiden.’¹

Dit citaat met de toepasselijke kastelen-metafoor is ontleend aan het betoog *Hoe wordt ik een goed historicus*, geschreven door Lucianus van Samosata (120-180 na Chr.). Deze satiricus en rondreizend redenaar leerde met dit werkje niet alleen zijn collega-redenaars een lesje, maar zijn opmerkingen kunnen ook vandaag de dag nog dienen als leidraad bij het schrijven van en het oordelen over een historisch werk. Lucianus velst geen positief oordeel over de meeste geschiedschrijvers: ‘Het zwakke punt van al die historici is dat ze niet weten wat belangrijk is om te beschrijven en dat ze geen idee hebben wat ze moeten vertellen’.² Deze kritische noot is gelukkig niet van toepassing op drie van de vier werken over Limburgse kastelen die in deze bijdrage centraal staan. Zowel inhoud als opbouw van de publicaties in kwestie verraden de jarenlange deskundige betrokkenheid van de verschillende auteurs bij het Limburgse kastelenonderzoek, waarbij men probeert eerder uitgezette lijnen te volgen en nog bestaande gaten te dichten. In 1996 verscheen onder redactie van W.M.H. Hupperetz, J.H.M.M. van Hall, E.M. Kloek en L.H.M. Wessels het boek *Middeleeuwse kastelen in Limburg. Verschijningsvormen van het kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel*. Dit werk had destijds niet alleen tot doel kennis te verspreiden over het dagelijkse leven van adellijke bewoners van Limburgse kastelen en hun personeel. De publicatie diende ook om het belang te onderstrepen van gegevensuitwisseling